

КОМУНІКАТИВНИЙ ВИМІР ПЕДАГОГІЧНОГО ДИСКУРСУ COMMUNICATIVE DIMENSION OF PEDAGOGICAL DISCOURSE

У статті досліджено комунікативний вимір педагогічного дискурсу. Проаналізовано суть та специфіку професійно-педагогічної комунікації. Визначено основні ознаки педагогічного дискурсу, охарактеризовано стратегії і тактики мовної поведінки педагога. Розглянуто функції комунікації педагога та їхнє значення для налагодження ефективної взаємодії між учителем та учнями в класі. Доведено важливість педагогічної комунікації, яка відіграє значну роль в організації навчального процесу та потребує знання педагогом законів, правил та прийомів ефективного спілкування. Висвітлено основні складники мовленнєвого акту як одиниці педагогічного дискурсу.

Ключові слова: комунікативний вимір, педагогічний дискурс, стратегії і тактики комунікації, мовленнєвий акт, комунікативна взаємодія.

В статье исследовано коммуникативное измерение педагогического дискурса. Проанализированы суть и специфика профессионально-педагогической коммуникации. Определены основные признаки педагогического дискурса, охарактеризованы стратегии и тактики речевого поведения педагога. Рассмотрены функции коммуникации учителя и их значение для налаживания эффективного взаимодействия между педагогом и учениками в классе. Доказана важность педагогической коммуникации, которая играет весо-

мую роль в организации учебного процесса и предполагает знание педагогом законов, правил и приемов эффективного общения. Освещены основные составляющие речевого акта как единицы педагогического дискурса.

Ключевые слова: коммуникативное измерение, педагогический дискурс, стратегии и тактики коммуникации, речевой акт, коммуникативное взаимодействие.

The article deals with the communicative dimension of pedagogical discourse. The essence and specificity of vocational and pedagogical communication are analyzed. The basic signs of pedagogical discourse are defined, the strategies and tactics of the teacher's linguistic behavior are described. The functions of the teacher's communication and their significance for establishing effective interaction between the teacher and pupils in the class are considered. The importance of pedagogical communication, which plays a significant role in the organization of the educational process and provides the teacher with knowledge of laws, rules and methods of effective communication, is proved. The main components of the speech act as the unit of pedagogical discourse are highlighted.

Key words: communicative dimension, pedagogical discourse, strategies and tactics of communication, speech act, communicative interaction.

УДК 37.091.12

Кокош М.Л.,
аспірант кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти
Дрогобицького державного педагогічного університету
імені Івана Франка

Постановка проблеми у загальному вигляді.

Для сучасної освіти характерна підвищена увага до ролі комунікації у формуванні суспільної свідомості й у соціальній взаємодії, що зумовлює відповідне розширення сфери лінгвістичних досліджень, інтереси яких сьогодні істотно змістилися в бік дослідження різноманітних напрямів, в яких мова розвивається і функціонує. У будь-якій сфері людської діяльності спостерігається прагнення активізувати міжособистісну взаємодію, домагатися взаєморозуміння, насамперед це стосується усної і писемної мови представників тієї чи іншої сфери діяльності. Особливо важливим є аналіз комунікації в межах педагогічного дискурсу, оскільки процес навчання чи виховання неможливий без мови. Специфіка педагогічного дискурсу полягає в інституційно зумовлених нормах педагогічного спілкування в межах відносин педагога з учнями.

Педагогічний дискурс забезпечує цілісність діяльності учасників навчально-педагогічної комунікації. Він підпорядковується певним нормам, які є сукупністю релевантних для даного дискурсу мовних дій, спрямованих на організацію діяльності учнів та педагога. Педагогічний дискурс розглядається як вид дискурсу, який створюється суб'єктами освітнього процесу в комунікативно-мовленнєвій взаємодії на основі

ціннісних настанов, цілей, знань, рефлексій, здійснюється в мисленні, мові, текстах, спрямований на пошук і вибір індивідуально-особистісних і професійних смислів педагогічної діяльності, є засобом організації ефективної навчально-виховної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Цікавість до вивчення педагогічного дискурсу у вітчизняній і закордонній педагогіці посилилася наприкінці ХХ ст., що зумовлено вивченням закономірностей, складників та чинників комунікативної діяльності в галузі освіти.

Проблема дискурсу є предметом дослідження відомих лінгвістів Ф. Бацевича, Л. Мамчур, Дж. Остіна, О. Селіванової, О. Семенов, М. Стабса й інших. Особливості педагогічного дискурсу аналізували вчені В. Андрущенко, А. Габідуліна, Т. Єжова, В. Карасик, Л. Колток, А. Нікітіна. Вагомий внесок в обґрунтування проблеми спілкування зробили Л. Божович, Г. Васянович, Л. Виготський, А. Деркач, А. Петровський, І. Риданова, В. Сухомлинський, які досліджували культуру міжособистісних відносин і засоби гуманізації навчального спілкування. Актуальні питання педагогічного спілкування та комунікативної поведінки вчителя представлені в дослідженнях педагогів Н. Волкової, С. Мусатова, Л. Савенкової, В. Семиченко, О. Сидоренко та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз сучасних педагогічних досліджень засвідчує, що акцент робиться на загальних аспектах педагогічного дискурсу, але недостатньо висвітлено специфіку його комунікативного виміру.

Мета статті – охарактеризувати специфіку та зміст комунікативного виміру педагогічного дискурсу.

Виклад основного матеріалу. У лінгвістиці дискурс – це тип комунікативної діяльності, інтерактивне явище, мовленнєвий потік, що має різні форми вияву (усну, писемну, паралінгвальну), відбувається в межах конкретного каналу спілкування, регулюється стратегіями і тактиками учасників; синтез когнітивних, мовних і позамовних (соціальних, психічних, психологічних тощо) чинників, які визначаються конкретним колом «форм життя», залежними від тематики спілкування, має своїм результатом формування різноманітних мовленнєвих жанрів [1, с. 322].

Традиційно педагогічний дискурс розуміється як об'єктивно наявна динамічна система ціннісно-сислової комунікації суб'єктів освітнього процесу, яка функціонує в освітньому середовищі, що складається з учасників дискурсу, педагогічних цілей, цінностей та змістового складника [3, с. 54].

Педагогічний дискурс як віддзеркалення моделі комунікації націлений на оволодіння учнями механізмами конструювання мовної поведінки на основі мовленнєвого досвіду та свідомого розуміння функціонування мовленнєвих засобів у процесі комунікації. Педагогічний дискурс – це не тільки наступність окремих мовленнєвих одиниць, скріплених між собою за формою та змістом, а й потенціальний і актуальний конструкт, уможливлена мовленнєва діяльність, яка відображує структуру особистості, її світогляд (систему мотивів, позицій, поглядів, настанов), усе, що створює духовне буття людини та суспільства [7, с. 2].

Педагогічний дискурс спрямований на гуманізацію професійної позиції суб'єктів освіти, змінює зміст комунікації учнів і педагогів, передбачає особистісно орієнтоване спілкування й успішну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу.

Комунікація є стрижневим поняттям педагогічного дискурсу. Для успіху навчально-виховної діяльності недостатньо лише професійних знань і вмінь. Потрібно щось більше: вміння слухати співрозмовника і точно виражати власні думки, відчувати емоційний стан партнера в спілкуванні, вникати в мотиви його поведінки, установлювати доброзичливі міжособистісні контакти. Позитивний результат педагогічної взаємодії багато в чому визначається, на думку вчених, комунікативним потенціалом особистості вчителя і його комунікативними вміннями.

Дидактичні та власне виховні завдання діяльності педагога неможливо реалізувати без організації продуктивного процесу спілкування викладача й учнівського колективу. Комунікація в діяльності педагога є:

- засобом вирішення навчальних завдань;
- системою соціально-психологічного забезпечення виховного процесу;
- способом організації системи взаємин викладачів і учнів, що зумовлюють успішність виховання і навчання.

Педагогічна комунікація розуміється як система, прийоми і навички взаємодії педагога й учнівського колективу, змістом якого є обмін інформацією, навчально-виховний вплив, організація взаємодії-розуміння. Педагог – ініціатор цього процесу, організовує його і керує ним.

Н. Волкова визначає професійно-педагогічну комунікацію як систему безпосередніх чи опосередкованих зв'язків, взаємодій педагога, що реалізуються за допомогою вербальних та невербальних засобів, засобів комунікації з метою взаємообміну інформацією, моделювання й управління процесом комунікації, регулювання педагогічних відносин [2, с. 8].

Комунікативний вимір педагогічного дискурсу характеризується такими ознаками, як:

- реалізація мети педагогічної комунікації;
- вибір правильних стратегій і тактик;
- організація ефективного процесу комунікативної взаємодії в класі;
- створення доброзичливої атмосфери спілкування;
- здійснення цілеспрямованих мовленнєвих актів.

Визначальним моментом мовної діяльності педагога є мета, відповідно до якої розробляється стратегічний план, що включає вибір необхідних для досягнення цієї мети комунікативних засобів. У межах педагогічної комунікації виділяються три основні мети, пов'язані:

- 1) з формуванням структур знань у свідомості учнів;
- 2) із соціалізацією молодого члена суспільства, тобто передачею йому соціальних цінностей і норм поведінки;
- 3) з удосконаленням фізичних, психічних, духовних і соціальних можливостей учнів та розвитком їхньої особистості.

Педагог реалізує цілі педагогічної комунікації мовними стратегіями і тактиками. Усвідомлений мотив спілкування називається комунікативною інтенцією. Комунікативна інтенція – задум майбутнього висловлювання, стратегія мовного спілкування. Стратегії мовного спілкування передбачають орієнтування в ситуації спілкування, планування мовленнєвої взаємодії залежно від конкретних умов спілкування й особистості кому-

нікантів, а також реалізацію плану, тобто лінію бесіди. Стратегії мовної поведінки передбачають відбір фактів і подачу їх у визначеній послідовності, спонукають педагога адекватно організувати свою комунікацію, зумовлюють правильний підбір і використання мовних засобів. Тактика ж мовного спілкування – це сукупність прийомів ведення бесіди на певному етапі в межах освітнього процесу, спрямована на досягнення бажаного ефекту. Тобто вибір правильних тактик та стратегій вчителем відіграє важливу роль в успішній організації педагогічної комунікації та забезпечує ефективність навчання, виховання та розвитку учнів.

Основою комунікативної діяльності вчителя становлять практичні знання про способи цілеспрямованого використання мовних засобів для вирішення завдань педагогічного спілкування. Коло завдань вчителя на уроці дуже різноманітне, тому можна стверджувати, що педагогічна взаємодія поліфункціональна: учитель організовує навчальний процес, керує пізнавальною діяльністю, регулює взаємодію між учнями, створює позитивну атмосферу та сприятливий педагогічний клімат у класі. Шкільний урок втілює певну модель спілкування, яка включає: організацію роботи, пояснення нових знань, контроль, завершення спілкування. Пріоритетна мета цієї моделі – процес передачі знань, який реалізується за допомогою певних стратегій педагогічного дискурсу. Отже, усі мовні дії вчителя на уроці зумовлені якоюсь метою спілкування на даному етапі уроку. На початковому етапі метою є встановлення контакту, привертання уваги; на етапі пояснення нових знань – активізація розумової діяльності учнів, спонукання до роботи; упродовж всього заняття вчитель ставить перед собою завдання підтримати контакт, створити певний емоційний настрій; у фінальній частині уроку вчитель завершує мовленнєвий контакт. Усіх цих цілей досягають за допомогою визначених ліній поведінки.

Досягнення цілей спілкування реалізується через застосування комунікативних стратегій, які є творчою поетапною реалізацією педагогом плану побудови мовної поведінки для досягнення загальної мети спілкування. Виділяють такі комунікативні стратегії [4, с. 6]:

а) пояснювальну, тобто зорієнтовану на інформування учнів, передачу їм знань і думок про світ;

б) оцінювальну, що втілюється в можливостях учителя давати оцінку подіям, персонажам, про які йдеться в навчально-виховному процесі, а також коректно оцінювати досягнення учнів;

в) контролюючу, спрямовану на отримання об'єктивної інформації про засвоєння знань, сформованість умінь і навичок, прийняття системи цінностей учнями;

г) сприяючу, що полягає в підтримці учнів під час навчання;

г) організаційну, яка полягає в спільних діях учасників спілкування, у створенні сприятливих умов і доброзичливої атмосфери для спілкування.

Стратегії педагогічного дискурсу мають певну своєрідність, зумовлену провідною метою цього типу дискурсу – засвоєнням нових знань, виробленням умінь і навичок у процесі навчально-виховної діяльності. У педагогічному дискурсі використовуються стратегії конструктивно-генеративні (побудова розповіді, пояснення, настанови тощо), транспозитивні (посилання на авторитетні філологічні джерела, переказ, цитування з коментарем тощо), побудови дискурсу за наявною або аналогічною текстовою моделлю (складання пам'яток, інструкцій тощо), трансформувальні (реферування, переказ, анотація тощо); власне комунікативні та змістові; віддається перевага кооперативним (неконфліктним) стратегіям [5, с. 9].

М. Стаббс під час дослідження в галузі освітньої лінгвістики ставив за мету виробити для вчителя будь-якого фаху певний обсяг систематизованих знань про мову і мовлення й основні вміння самостійно аналізувати лінгвістичні явища з метою оптимізації спілкування з учнями. Зокрема, в мові педагогів він виділяв різні сигнали управління спільною діяльністю учнів: привертання та втримання уваги учнів до певного навчального матеріалу, виду діяльності, способів реалізації поставлених завдань; контроль обсягу мовлення, тобто педагог визначає і контролює плин висловлювань учнів; перевірку розуміння навчального матеріалу учнями; резюмування та підсумовування; визначення головних понять навчального матеріалу; редагування та коментар стосовно навчального матеріалу; корекція висловлювань учнів; виділення з навчального матеріалу певного уроку подальших важливих тем для опрацювання [9, с. 51–53].

Отже, комунікативні знання та вміння вчителя є важливою складовою частиною його професійної підготовки та запорукою покращення засвоєння навчального матеріалу учнями, встановлення довірливих відносин у класі та покращення психологічного клімату в школі.

Відомо, що успішність навчально-виховного впливу залежить не тільки від того, наскільки педагог володіє предметом розмови і методичними тонкощами його організації, але і від того, наскільки йому вдається знаходити спільну мову і встановити контакт з учнями. Ефективність професійної діяльності вчителя як предметника і вихователя зумовлена вмінням вести розмову, організувати успішну комунікацію.

У зв'язку із цим необхідно виокремити специфічні функції комунікативно-орієнтованої мови педагога [6, с. 31–32], а саме:

– уміння вчителя грамотно формулювати питання, відповідати і пояснювати відповіді, висловлювати особисту думку, виражати емоції, організувати діалог так, щоб взаємодія з учнями становила міжособистісне спілкування;

– наведення «психологічних мостів», «накопичення згоди». Питання ставляться легко, без наполегливих вимог на них відповідати. Водночас важливо уникати всього, що може роз'єднати співрозмовників. Переконаливою ознакою адекватної мовної поведінки вчителя є забезпечення мовної розкнутості і відповідної доброзичливості стосовно учнів;

– пошук спільних інтересів. Це може бути розмова про тему уроку, послідовність спільної роботи, її сенс, способи успішного виконання. Триває зближення дітей і педагога, тому останньому небажано підкреслювати свій статус, вік, життєвий досвід, ерудицію, тобто всіляко демонструвати свою перевагу. Навпаки, потрібні заохочувальні оцінки висловлювань, суджень, особистих спостережень учнів;

– ухвалення спільних рішень. Ознакою продуманості мовної поведінки вчителя є прагнення радитися з учнями, заохочувати їх відкрито ставити запитання, висловлювати не тільки згоду, але й незгоду, відсутність в учнів страху виявити незнання і нерозуміння, можливість безбоязно пропонувати свої варіанти рішень;

– спільне підбиття підсумків, аналіз труднощів, що виникли, і планування подальшої спільної діяльності.

Знання психології учнів, загальних закономірностей виховання, володіння арсеналом педагогічних засобів і методів допомагають вчителю уникнути комунікативних прорахунків. Однак кожен акт професійної взаємодії потребує нестандартної мовної творчості, адже будується з урахуванням різноманітних обставин – ситуації спілкування, індивідуальності вихованців, їхніх почуттів, настрою, характеру сформованих відносин. Вчителю необхідно постійно корегувати свою комунікативну поведінку відповідно до одержуваної зворотної інформації.

Важливим у педагогічному дискурсі є здійснення певних мовленнєвих актів, які визначаються як цілеспрямовані мовленнєві дії, що здійснюються згідно із принципами і правилами мовленнєвої поведінки, прийнятими в даному суспільстві.

Лінгвіст Дж. Остін визначив такі складники мовленнєвого акту [8, с. 120]:

– локуція (локутивний акт) – побудова фонетично та граматично правильного висловлювання певної мови з певним смислом і референцією. Мовлення вчителя й учнів має відповідати прийнятим нормам, правилам вимови, слововживання, контексту мовлення, поставленій меті уроку. Знання граматичних, фонетичних та лексичних пра-

вил дає можливість педагогу правильно висловлювати свої думки, надає його мові осмислений характер, що полегшує учням сприйняття і розуміння навчального матеріалу. Правильна побудова мови забезпечує її змістовність, логічну послідовність, зрозумілість;

– іллокуція (іллокутивний акт) – втілення у висловлюванні, породжуваному в процесі мовленнєвого акту, певної комунікативної інтенції, комунікативної мети, що надає висловлюванню конкретної спрямованості. Тобто учасники освітнього процесу ставлять питання та дають відповіді, переконують, роблять отождоження чи опис, оголошують певні рішення. Усе це є іллокутивною складовою частиною мовленнєвого акту;

– перлокуція (перлокутивний акт) – наслідки впливу іллокутивного акту на конкретного адресата чи аудиторію. Комунікація вчителя є основним засобом впливу на учнів, завдання вчителя – вміння аналізувати комунікативний вплив на учнів за допомогою зворотного зв'язку та, за необхідності, вносити корективи до власної комунікативної поведінки.

Усі ці дії в їх сукупності становлять мовленнєвий акт. Розрізняють мовленнєві акти-накази, обіцянки, прохання тощо. За інтенцією (наміром) мовця здійснюються і типологізацію мовленнєвих актів: репрезентативи (описування, представлення дійсності); директиви (спонукають до вчинків); комісиви (зобов'язувальні, такі, що покладають на мовця певні обов'язки); експресиви (емотиви, такі, що служать для вираження оцінок, емоцій, опису суб'єктивної картини мовця); декларативи (ритуалізовані мовленнєві акти тощо) [5, с. 6].

Знання природи мовленнєвого акту, його видів та складових частин дає можливість педагогу прогнозувати, реалізувати і контролювати висловлювання в межах навчально-виховного процесу, сприяє розвитку комунікативних вмінь та навичок, удосконалює розуміння і належне тлумачення сутності мовленнєвого акту як одиниці дискурсу, уможливорює створення оптимальної роботи в системі освіти.

Висновки. Отже, розуміння педагогами основних аспектів педагогічного дискурсу, характеристик його комунікативного виміру є основою для формування комунікативної компетенції вчителів і вдосконалення їхньої фахової підготовки. Педагогічний дискурс скерований на гуманізацію професійної позиції суб'єктів освіти, змінює зміст комунікації учнів та педагогів, передбачає особистісно орієнтоване спілкування й успішну взаємодію всіх учасників навчально-виховного процесу.

Основу комунікативної діяльності вчителя в педагогічному дискурсі становлять практичні знання про способи цілеспрямованого використання

мовних засобів для вирішення завдань педагогічного спілкування. Ефективність професійної діяльності вчителя як предметника і вихователя зумовлена вмінням вести діалог, організувати успішну комунікацію. Педагогічна комунікація сприяє вирішенню професійних завдань і здійсненню комунікації з різними суб'єктами освіти: колегами, учнями, їхніми батьками, на основі використання комунікативних знань, умінь та навичок.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бацевич Ф. Основи комунікативної лінгвістики. К.: ВЦ «Академія», 2004. 342 с.
2. Волкова Н. Професійно-педагогічна комунікація: навч. посібник. К.: ВЦ «Академія», 2006. 256 с.
3. Ежова Т. К проблеме изучения педагогического дискурса. Вестник ОГУ. 2006. № 2. Т. 1. С. 52–56.
4. Карасик В. Характеристики педагогического дискурса. Языковая личность: аспекты лингвистики и лингводидактики: сб. науч. трудов. Волгоград: Перемена, 1999. С. 3–17.
5. Нікітіна А. Ознайомлення студентів-філологів з основними поняттями педагогічного дискурсу. Науковий вісник Донбасу. 2010. № 1. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_1_6.
6. Рыданова И. Основы педагогики общения. 1998. URL: http://www.studmed.ru/rydanova-ii-pedagogika-obscheniya_2ea3961b252.html.
7. Шанідзе Н. Педагогічний дискурс як віддзеркалення духовного буття суспільства. URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/5025/1/Shanidze_Pedahohichniyi_2009.pdf.
8. Austin J. How to Do Things with Words. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1962. 166 p.
9. Stubbs M. Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language. Chicago: University of Chicago Press, 1983. 272 p.